

ეკა დადიანი

შერთა აღმნიშვნელი ლექსიკა ტაოურში

ფერების საშუალებით აღამიანი სრულყოფილად შეიმეცნებს გარე სამყაროს, აღიქვამს არსებულ საგანთა თუ მოვლენათა მრავალფეროვნებას.

ზოგადად, ფერებს ორ ჯგუფად ყოფენ: **ქრომატულ** და **აქრომატულ** ფერებად. აქრომატულ ფერებს მიეკუთვნება: **თეთრი, შავი და რუხი** (ნაცრისფერი). რუხი წარმოადგენს გარდამავალ ფერს თეთრსა და შავს შორის და მიიღება თეთრი და შავი ფერების სხვადასხვა პროპორციით შეზავების შედეგად. აქრომატულ ფერებს ქრომატულისაგან განასხვავებს სინათლის ხარისხი (ნათელობა). აქრომატული ბერძნულად ნიშნავს “უფერულს” (ნ. მირიანაშვილი, 1986, გვ. 10).

დანარჩენი ფერები ქრომატულ ფერებს მიეკუთვნება. გამოიყოფა 7 ძირითადი სპექტრული ფერი: **წითელი, ნარინჯისფერი, ყვითელი, მწვანე, ლურჯი, ცისფერი და იისფერი.**

სხვადასხვა ენაში ფერის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები განსხვავებულია. ბევრ ენაში ფერები ზედსართავი სახელებით გამოიხატება. რიგ ენებში (ინდოევროპული, თურქული, მონღოლური, არაბული, იაპონური) დღესაც ლურჯსა და მწვანე ფერებს ერთი სიტყვით აღნიშნავენ. მსგავსი ვითარება დასტურდება ქართველურ ენა-კილოებშიც (მეგრულში...).

ფერის აღმნიშვნელ ზედსართავ სახელთა ლექსიკურ-სემანტიკურ ჯგუფს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ამა თუ იმ ენის/დიალექტის ლექსიკურ ფონდში. ჩვენ შევისწავლეთ ტაოურში ფერის გამომხატველ ზედსართავ სახელთა გამოყენების სიხშირე, მათი სემანტიკური ველი, ხარისხის ფორმათა წარმოების უნარი ქართულ სალიტერატურო ენასა და სხვა დიალექტებთან მიმართებით.

ფერის აღმნიშვნელი ქართული ზედსართავი სახელების დიდი ნაწილი ტაოელთა მეტყველებაში უცვლელადაა დაცული.

I. აქრომატული ფერებიდან ტაოურში გვხვდება: **თეთრი, შავი და მრეხი** (იგივე რუხი).

თეთრი ზედსართავი სახელით აღინიშნება სხვადასხვა სემანტიკური ჯგუფები. მაგალითად:

სხეულის ნაწილები: გოგო, გოგო, შე მარმალე, ეგ **თეთრი** გული დამალე; ბგანო მუსლიმანი-ნა იყვეს, **თეთრი პირი**-ნა ქონდეს; თუ აჩენ, გამააჩინე **თეთრი** ყია (შ. ფუტყარაძე, 1993, გვ. 177).

მცენარეები: **თეთრი** ლებუო რი, აჲ დათესილი **თეთრია**; ეგეც თუ თავი გვინდა, **თეთრი** ლაჰანა, შორ-შორ დუასოფთ; **თეთრი** ლაზუდი აბლია; აყირო ორი სოდა: ერთი **თეთრი**, ერთი კაპარა, კაპარა ფენა მოვა და **თეთრი** არ მოლამის; კარული (ყურძენი) **თეთრი** და წმინდა.

ცხოველები, ფრინველები: გაღმი **თეთრი** ქათამი, გამოღმი მიკუკუნეფსო.

საქმელ-სასმელი: თეთრი ყუელი მოშლილ მუყარით.

გეოგრაფიული სახელები: თეთქედი (< თეთრი ქედი).

ტანსაცმელი: თქვენში არი ვალა? წითელი, ყუთელი, თეთრი ეიღებენ.

შავი ფერის გამომხატველი ზედსართავი სახელით აღინიშნება შემდეგი სემანტიკური ჯგუფები:

სხეულის ნაწილები: შაი თმებ აქუა, წვერიცა შაი აქუა; შაი იქნება თვალიანი, ისე იქნება, ასე იქნება, ისინი სულა არ მინდა.

შავი ითქმის ადამიანის სხეულის მუქ ფერზე (შავგვრემანზე): შაი კაცი გომოჩთა.

ტანსაცმელი, ფეხსაცმელი: ნაილონი ლასთიქები შაებისაც არი და შაები წინდებ აშაფს.

მცენარეები: ნაძვი შაია; შაი თუთა არი; შავი ცერცვი გომოჩნდება; ლაჰანა მოვა, შავი ლაჰანა; ხალი, მოხნარშავთ, აი შავი ხალი.

გეოგრაფიული სახელები: შაი ტბა; შაი ტყე.

ი წყაროსი ასე კუთხე შავია და იმისთუნ ღურქმევენთან დამბალწყარო.

რუხი ფერის აღსანიშნავად ტაოურში გამოიყენება მრეხი, რომელიც დიალექტური ფორმა ჩანს. არ დასტურდება ქართული ენის განმარტებითა და დიალექტურ ლექსიკონებში. მრეხი ზუსტად შეესაბამება რუხ ფერს. მაგ.: კატარი მომრეხაა ისა, მოთეთრო; სოჭისაც მრეხია; ნაილონი ლასთიქები მრეხი არი, წითელი არი, რაცხა გინდა, ისე ჩეიცვამ.

შღრ., საბა: მრეში – წაბლის ფერ(ი), მოსისო (სულხან-საბა, 1991).

სისვი – თეთრ-შავ არეული (სულხან-საბა, 1993).

მრეში (ქართლ., ქიზიყ.) - ყომრალი, მუქი წაბლისფერი (შ. ძიძ., ნ. კეცხ., პ. ხუბ.); მოწაბლისფრო, თეთრში რომ წაბლისფერი ან ყოლისფერი წინწყლებია შერეული (ს. მენთეშ.); გრემა, ლეგა, წაბლის მოფეროდ (ნ. ჩუბ.); გრემა, წაბლის მოფერო (დ. ჩუბ.) (აღ. ლლონტი, 1984); მრეში (იმერხ.) - თეთრისა და შავის საშუალი, რუხი (შ. ფუტყარაძე, 1993, 514).

II. ქრომატული ფერებიდან ტაოურში გვხვდება: წითელი, ყვითელი და მწვანე. ნარინჯისფერი, ლურჯი, ცისფერი და იისფერი არ შეგვხვდრია.

წითელი ფერით აღინიშნება:

მცენარეები, მათი ნაყოფი: ბალი წითელი იქნება; წითელ ლაზუდ მოხნარშავთ, ნეღლი ვჭამთა და წითელისაც ვაზმოფთ, გომოფქვათ; ბიბერი (პილპილი) წითელი; ჰაჟუჩი (სტაფილო) არი, წითელი ჰაჟუჩი, სალათა იჯები.

ტოპონიმები: წითელთი (შესაძლოა აღნიშნავდეს ადგილს, სადაც წითელი მიწაა); წითლობი (რესპონდენტის ახსნით: “წითელი მიწები არი და, იმბააზე წითლობ ვეტყვით”); წითელმიწა ყანა; წითელი მიწა.

ტანსაცმელი: თქვენში არი ვალა? წითელი, ყუთელი, თეთრი...

წითელი დადასტურებულია ფულის მნიშვნელობით: ბევრი წითელი იქნება ჩადებული, დავთხაროთ (შ. ფალავა., 2005, გვ. 155).

წითელი = “კარგი გამომცხვარი”: ისე ბიძპილი პურ გომოცხვება, წითელი, ისე ბიძპილი პურ გომოცხვება საყვარლა.

ყვითელი ფერით გამოიხატება:

მცენარეები, მათი ნაყოფი: ლაზუდი წითელი და ყუთითელისაც არი; ლაზუდი ყუთითელია, თეთრი არ აი, ყუთითელია.

ყვითელი = “ქერათმიანი”: **ყუთელთმიანი**, სულა დილბერი.

მწვანე ტაოურში გამოიყენება როგორც საკუთრივ “მწვანე” ფერის, ასევე “ლურჯისა” და “ცისფერის” აღსანიშნავად.

ა) **მწვანე** საკუთრივ “მწვანე” ფერს აღნიშნავს შემდეგ წინადადებაში: თივა (ბალახი) **მწვანე** რენგია (ფერია); ბიბერი წითელი, **მწვანე**, გურჯიჯა ისე არი; ლობიო **მწვანეა**...

ბ) **მწვანე** “ცისფერის” მნიშვნელობით:

ჰავა (ცა) **წვანეა**; ჰავა, ბითთავათ (ყველას) კითხე, ბითთაონი გეტყვიან ქი **წვანეა**; შეხედე, თივა **მწვანე** ემეთ (ბრეზენტით) დახურულია და, ახლა იქ-ნა გევდეთ.

ცისფერისა თუ ლურჯი ფერის თვალების აღსანიშნავად გამოიყენება

ჭეკალი/ჭაკალი:

აქა, დუგუნზე ბგანო დვენახე, სულა დილბერ იყო, **ჭეკალთვალისანი**, ყუთელთმიანი; მუსლიმანი-ნა იყვეს, **ჭაკალთვალისანი**; ემე არ მინდა, **ჭაკალი** იქნება, შაი იქნება თვალისანი, ისე იქნება, ასე იქნება, ისინი სულა არ მინდა, გულიდამ უყვარდეს.

სხვადასხვა ფერის, ნაირფერის აღსანიშნავად გამოიყენება **ჭრელი**:

ლებუო **თეთრი** არი, **ჭრელი** არი; **თეთრი-შაი**, **შაი-თეთრი** — **ჭრელ** ვეტყვით, **ჭრელ** ლებუო; გდოლი ბეურია, **ჭრელი** გდოლია, წყალი არაა (მ. ფალავა., 2005, გვ. 154).

“ჭრელის” მნიშვნელობით შეგვხვდა **კაჭკაჭი**. რესპონდენტის ახსნით: **კაჭკაჭი** არის ლობიოს ჯიში, “შაი და თეთრი, ერთ თერეფი (მხარე) შაია, ერთ თერეფი თეთრი”.

შდრ., იმერ. **კაჭკაჭი** ლობიო — “წვრილი და ჭრელი ლობიო”. შდრ., **კაჭკაჭი/კაჭეჭი** — მცენარის გამზარი ღერო (ქართლ., ლეჩხ.) (ალ. ლლონტი, 1984).

რაც შეეხება ცალკეული საგნების, ცხოველის, მცენარისა თუ მათი ნაყოფის ფერის აღმნიშვნელ ლექსიკურ ერთეულებს, როგორცაა: **იისფერი**, **შინდისფერი**, **ვარდისფერი**, **ოქროსფერი**, **ვერცხლისფერი**, **ნახშირისფერი**, **თაგვისფერი**, **მგლისფერი**, **მტრედისფერი**... ჩვენ მიერ ჩაწერილ ტექსტებსა თუ გამოქვეყნებულ მასალებში არ შეგვხვედრია.

ტაოურში იშვიათად გვხვდება უცხოური (თურქული, არაბული) ზედსართავი სახელები. მაგალითად:

ყარაგოლი (ტოპონიმი) — “ზლენი გოლი, ჩუხური, შაი“. თურქ. Kara Göl “შავი ტბა“.

ყართალი (ტოპონიმი) — თურქ. Kara dağ “შავი მთა“.

ნაწველში ჩუაყრით შექერსა, ურევთ და ის ქი დილბერი შეიქნება, **ყირმიზი** (წითელი), გაწითლებული, ამა დავშქრით. არაბ. kırmız “წითელი“.

ხარისხის ფორმები

ფერები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან სინათლის ხარისხით (ანუ სიმუქითა თუ ღიაობით), რაც ლინგვისტურად სხვადასხვაგვარად შეიძლება გამოიხატოს. ტაოურში ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმები იწარმოება როგორც ორგანულად, ისე აღწერითად. აღწერითი წარმოებებისა.

ჩვეულებრივ, გამოიყენება დამხმარე სიტყვები (ნაწილაკები, ზმნისართები), რომელთა საშუალებითაც ხდება საგნის ნიშან-თვისების (ფერის) მეტი ან ნაკლები ოდენობით გამოხატვა.

1. ოდნაობითი ხარისხი საგნის ნიშან-თვისების ნაკლები ოდენობით, მიახლოებით, მიმსგავსებით გამოხატვას გულისხმობს. ტაოურში ოდნაობითობის სემანტიკა გადმოიცემა როგორც ორგანული, ისე აღწერითი წარმოების ფორმებით. ორგანული წარმოებისას გამოიყენება **მო-ე** კონფიქსი:

ქლიავი არის ყუთელი, შავი, **მოწითლო** ფერის (შ. ფუტკარაძე, 1993, გვ. 180); ხალიტი ლებუო **მოწითლო ჭრელია, მოწითლო ჭრელი**; მიწა **მომრეხო** ეტყვიან; კატარი **მომრეხოა**, ისა **მოთეთრო**; **მოშაო, მოშაო** ვიშნა...

შდრ., მსგავსი წარმოების ფაქტები თითქმის არ გვხვდება იმერხეულში, სადაც ძირითადად აღწერითი წარმოებაა გავრცელებული. ამგვარი ვითარება დასტურდება ლივანურში, მაჭახლურში (შ. ფუტკარაძე, 1995), ინგილოურში (გრ. იმნაიშვილი, 1966), ჭანურში (თ. ზურაბიშვილი, 1957).

ოდნაობითობის გამოსახატავად ფერის აღმნიშვნელ ზედსართავებთან უმთავრესად წარმოდგენილია თურქული ზმნისართი **აბლი** “ცოტა”, რომელიც ძირითადად ოდნაობითის ორგანულ ფორმებს ახლავს; ამ შემთხვევაში ოდნაობითის სემანტიკა ორმაგად აღინიშნება:

მოშაო აბლი თიყურძენაი; ბალი **აბლი მოწითლოსაც** არი, **მოშაო** ზაბა გემრიელი იქნება; ცხენიძუძო (ყურძენი) **აბლი მოწითალო**, **მოშაოსაც** არი; **მოყუთლო** – **ყუთლის აბლი**.

შდრ., იმერხ.: **ცოტა დიდი** კაცი იყო; ბურ **ცოტა თბილი** წყლით მოვზელავთ; ისე **ცოტა სქელი** დავაყენეთ.

2. უფროობითი (აღმატებითი) ხარისხი ტაოურში აღწერითად იწარმოება; ზოგადად, ზედსართავ სახელებს, მათ შორის ფერთა გამომხატველ სიტყვებს ინტენსივობის გადმოსაცემად დაერთვის თურქული ნაწილაკები და ზმნისართები: **ენ** (თურქ. en) “უფრო, ყველაზე უმეტესი, განსაკუთრებული”, **დაჰა** (თურქ. daha) “უფრო, მეტად”, **ჩოხ** (თურქ. çok) “ძალიან, ძლიერად”... მაგ.: ყუჩ(ა) – ასე **წითლისი დაჰა** ემე იქნება ია, **დაა უღალი**; ზოგი ლებუო **ზაბა თეთრია**.

დასტურდება ზედსართავი სახელის გაორკეცებით მიღებული ფორმები: ქვაბავრი ურუმები, **შავ-შავი** ყურუმებიო (შ. ფუტკარაძე, 1993, გვ. 174).

როგორც ვნახეთ, ფერთა გამომხატველი ლექსიკა ტაოურში ძირითადად ქართულია. აქრომატული ფერები (თეთრი, შავი, მრეხი “რუხი”) სრულყოფილად არის წარმოდგენილი. ქრომატულ ფერთაგან გვხვდება წითელი, ყვითელი (აღნიშნავს “ნარინჯისფერსაც”) და მწვანე (რომელიც ითავსებს “ცისფერის”, “ლურჯისა” და “იისფერის” მნიშვნელობებს). არ დასტურდება ცალკეული საგნების ფერების აღმნიშვნელი სიტყვები (ვარდისფერი, ოქროსფერი... ტიპის ზედსართავი სახელები).

ფერთა აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელები აწარმოებენ ხარისხის ფორმებს. ორგანული წარმოების ფორმები გვაქვს ოდნაობითობის სემანტიკის გამოსახატავად. მაწარმოებელი საშუალებები ძირითადად სხვა ქართული კილოების მსგავსია. უფროობითი ხარისხის ფორმები აღწერითად იწარმოება (“უდიდესი” ტიპის ფორმები არ დასტურდება). იშვიათად გვხვდება უცხოური (ძირითადად, თურქული) დამხმარე სიტყვები.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ნ. მირიანაშვილი, 1985** — ნ. მირიანაშვილი, ფერთა აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულსა და რუსულში, თბ., 1985.
- თ. ზურაბიშვილი, 1957** — თ. ზურაბიშვილი, ხარისხი ქართველურ ენებში, თსუ შრომები, ტ. 67, თბ., 1957.
- გრ. იმნაიშვილი, 1966** — გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბ., 1966.
- სულხან-საბა, 1991-1993** — სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბ., ტ. — 1991, ტ. II — 1993.
- გ. რამიშვილი, 1978** — გ. რამიშვილი, ენის ენერგეტიკული თეორიის საკითხები, თბ., 1978.
- მ. ფაღავა, 2005** — მ. ფაღავა, მ. ცინცაძე, ე. მაკარაძე, რ. დიასამიძე, ლ. თანდილავა, ტაოური მეტყველების ნიმუშები, ბათუმის უნივერსიტეტის კრებული, IV, ბათუმი, 2005.
- შ. ფუტყარაძე, 1993** — შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.
- შ. ფუტყარაძე, 1995** — შ. ფუტყარაძე, ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და მუჰაჯირი ქართველების მეტყველების მიხედვით, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1995.
- ალ. ლლონტი, 1984** — ალ. ლლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ., 1984.
- 2011-2013 წლებში ტაოში ჩაწერილი დიალექტური მასალა (დაცულია აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით მიმართულებაში).

EKA DADIANI**LEXIS DENOTING COLORS IN TAO LANGUAGE**

Lexical-semantic group of color denoting adjectives has the important role in lexical fund of this or that language/dialect. We studied the frequency of using color denoting adjectives in Tao language, their semantic field, ability of using degree forms in Georgian literal language and in terms of other dialects.

Lexis denoting colors in Tao language is primarily Georgian. Achromatic colors (white, black, gray) are fully represented. From chromatic colors we meet red, yellow(denotes orange as well) and green (which combines the meanings of sky blue, blue and violet). We don't meet the words denoting the colors of certain things. (adjectives like pink, gold ...)

Adjectives denoting colors make the degree forms. We have organic forms to express the semantics of words formed by -ish suffix. Forming means primarily resemble to other Georgian moods. Comparative degree forms are used in representative regime (we don't meet superlative forms). Foreign (primarily Turkish) auxiliary words are seldom.